

PORTRÉFESTÉSZETÜNK ÉS DEMJÉN ATTILA ÚJABB PORTRÉI

A modern művészet menekülése (inkább dezertálása) a természetből (naturától) az absztrakcióba, a művészi portrét illetően a fényképhez való menekülést is jelentette. S miután mindent számított a művészetből, ami naturalisnak tűnhetett, azon a címen, hogy a fénykép „jobbna csinálja”, idővel rá kellett jönnünk arra, hogy a fénykép az arckép művészi megörökítését nem pótolja a szó képzőművészeti értelmében. Következésképpen a fényképezés sohasem léphet a festészet helyébe, nem lehet pótléka, mert egészen más az egyik, mint a másik. Mi sem bizonyítja jobban portréfestészet-ellenes táborának féltettségét, mint az, hogy a *modern* művészek leg-többje mindig is portrészott, Cézanne éppúgy, mint Tizian, Ferenczy mint Velazquez, s ugyan kit soroljunk föl még, ha nem akarunk oldalakat igénybe venni? Rembrandtot, Goyát, Kokoschkát vagy akár László Pülöpöt sem hagyva ki. Elvégre Anglia sohasem szülőföldjéről jó portréfestőkben s ha László Pülöp ott mégis udvari festő lehetett, ugyancsak értenie kellett a portréfestészethez. S egyáltalán, ha az Arcimboldo modorában megörökítették törz fejek lehetnek népszerűek bizonyos „modern” körökben, miért ne lehetnének azok az esettel, normális festői eszközökkel készült s valóban művészi portrék is? Általában megállapítható, hogy rendszerint a portrézásból tehetség híján kirekesztettek szólják le az arcképfestészetet, vagy azok, akik tudják, hogy komoly megbízás sohasem juthat osztályrészükhöz. Az így támadó irigységről pedig tudjuk, milyen hatalmas történelmi-formálói tényező, az képzőművészeti vonatkozásban is megérne egy kandidátusi monográfiát, akárcsak hazai területen is. Művészet-történetünk nagyjai majd mindahányan művelték a portréfestészetet s az 1950-es éveknek sztahanovisták festését erőltető módszerre sem lehet ürrügy az ellenértése. Sőt, annál inkább ideje erőstíni az arcképfestészet tekintélyét mind szakmai körökben, mind pedig a közvéleményben, ami nemcsak az eszméi tisztázással munkálható, hanem főleg jó portrékért.

Mit várunk mármost — az izmusok zűrzavara után vagy létező anarchiájuk mellett — a művészi portrétől? Semmi esetre sem geometriai játékok, nem is zenét (szegény Gulácsy valóban azt *híste*, hogy Mozart zenét fest, amikor úgy gondolta, hogy a modell ürügyén portrét fest). A kép nem zene, amibe mindenki hangulata szerint magyaráz bele ezt-azt, s éppen ezért nem is épülhet pusztán belső hallucinációra.

Ha a modell nem „érdekes”, hanem csak ürügy, akkor nem arcképfestészeztől van szó, hanem egy-egy arc variációiról, hasonlóan egy zenei témára szerzett változatokhoz. Az így keletkező „portrék” szintén lehetnek kitűnő alkotások, csak éppen nem portrék, ha különben kiemelnek is egy-egy jellemző vonást a „témáról”. Ahogy a szem figyel valamire, vagy éppen csillag, vagy csak pisllálók, me-reng, vagy éppen brüss, az arckép fíradat vagy lendületes, friss vagy programszerűen közömbös, s mennyi változat lehetséges még, mind utalhat a jellemre anélkül, hogy az egész embert nyújtáná egy-egy jellemző vonás helyett. A részletek, a kellékek hangsúlyozása megannyi lehetőség arra, hogy a művész eltávolodjék a tulajdonképpeni portrétől, esetleg éppen a banális felé. Akármelyik megoldást választja is, végül is a mű hitelésítai döntését. Széppítheti a modellt, nyersebben is festheti — végső soron művészi portrénak és művészi *képek* kell születnie. A *művészi* az, amit a fotó sohasem pótolhat, még a rossz portréfestő sem. S a *művészi* színvonal az, ami a portréfestést a fotóval szemben igazolja.

Nos, Demjén Attila esetében ennek az utóbbinak vagyunk tanúi. A főiskolán mestere, Berény Róbert egyszer így szóltott hozzá: „Magában én egy nem mindennapi portréfestőt látok! Ez nem rossz dolog, higgye el! Jussanak eszébe szavaim.”

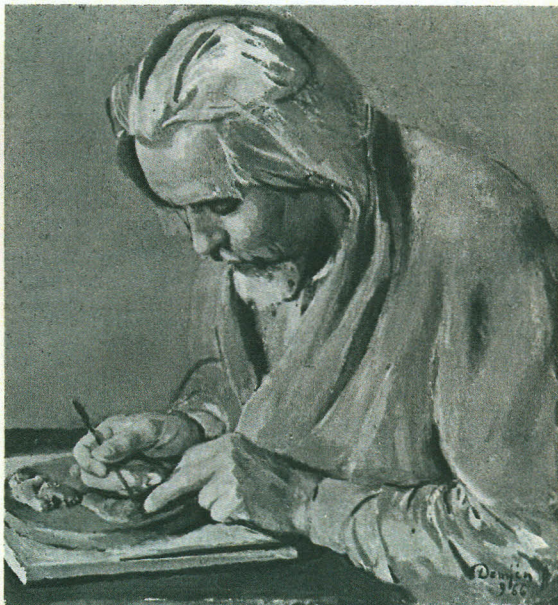
Itéliában járva — 1960—64 közt — tájképek, csendlétek mellett portrékat is alkalmat nyílt festeni, méghozzá neves olasz gyűjtők megbízásából, amiről egyidejűleg külön tanulmányban számoltam be. Csak azért nem nevezem igit-vegrig portréfestőnek, mert ez nyomban beskatulyázással járna s nálunk ezzel együtt jár az, hogy akkor más ne is merjen, próbáljon festeni. Márpedig ez éppen olyan önszonkítás lenne, ha szót fogadna, és csak portrékat festene, mintha megfordítva csak tájakat, vagy enteriőröket. Szerencsére semmiféle egyoldalúságra nem kapható s éppen ezért mint par excellence portréfestőről is beszélhetünk róla, akinél nem véletlen megbízások kérdése a portrézás, hanem egyéniségéből szervesen folyó alkotó folyamata. Festői igények és törekvések megvalósításának alkalmak.

Elkerülni a beállítottág negédeségét, a színbeli édeskedéséget, a lapos naturalizmust éppúgy, mint a párává oldódó vagy vonalakká merevedő felületességet, vérbeli művészre valló vonás. Ellentétlani a megrendelő kicsinyes kívánásainak, mégis úgy győzni le, hogy az is magának érezze a festő által jónak vélt megoldást, mindez próbára teszi a művészt. Demjén Attila művészi karaktere sikerrel bírkozott meg a megrendelő igényével, bár igaz, hogy portrérendelői maguk is jó ízlésű és érzékű műgyűjtők közül kerültek ki, így a szerencse is kezére dolgozott.

Portréfestészetét változatos, egyrészt a kívánalmaknak, másrészt szabad elhatározásának megfelelően. Mert a feladat a portré esetében éppúgy nem megkötöttség, mint ahogy az állami megbízás sem mindig az. Az igazi tehetség minden vállalt helyzetben megbirkózik a feladattal. Ha a fizionómia rögzítése a cél, ennek kell a művészi színvonalán megvalósulnia. Ha viszont van idő a belső ember megismerésére, a szellem, a lélek arculatának megfigyelésére, akkor a lélekábrázolásnak már nagyobb tere nyílik s eszerint kell a portrét világra szülni. Egyébként a fizionómia éppúgy élcs megfigyelő-képességet igényel, mint a belső karaktervonások fölismerése. Ami pedig a kidolgozást illeti, az lehet részletező, de lehet impresszionisztikusan oldott és kevés színnel összefoglaló is. Helyezheti a hangsúlyt az arcra vagy az egész testre. A szemre, a tekintetre, mint a lélek tükrére, de veheti amellett a kézre is, esetleg a külső megjelenésre, amikor a ruházat is megkapja a maga félfokozott jelentőségét. Demjénéni mindegyikre akad példa.

Az elmélyülésre természetszerűleg több lehetőség nyílik a maga választotta modelléknél, mivel a megismerés a lelki-szemlelmi tartalmakra is kiterjedhet s a jellembábrázolásnak biztosabb lehetőségei ragadhatók meg. Sorsok elevenednek meg portréin, bármily változatosan is, egyetemi hallgatótól professzorig, költőn, műkritikuson át immár klasszikus értéknek számító festőbarátok és ismerősök portréjái. S mindegyiknél mily jellegzetesen érzéki, valósággal tapintja az illetőben azt, ami benne leginkább sorszerű. *Duray Tibor* esetében az arc nagy része a tenyérbe kerül, maga elé mélyed a művész, aki egész életében harcban állt a világgal, mert nem kellett neki

Demjén Attila: *Az éremverő (Duray Tibor)*
L'estampeur de médaille (Tibor Duray)
Медальер (Тибор Дурай)

Demjén Attila: Szentiványi Lajos
Lajos Szentiványi – Jaitou Cemuosau

a művészete s azt kérte tőle, amit adni csak önmaga megtagadása árán nyújthatott volna. De érdemes volt-e kitartani, a magányos bölény szerepét vállalni, s olyan művek létrehozását, amelyek inkább a lét borzalmait fejezik ki, semmint az élet kívánatos voltát, s amelyek idővel múzeumokba kerülnek, ott is a raktárakba, mert mikor lesz annyi helyük a múzeumoknak, hogy a rettenet képei is falra kerülhessenek? Miért hát az egész, ha nem a belső igazságért, amely akkor is szükséges, ha nem fogadják el! Mi értjük ezt, értette a festő is, együttérez a modellel s vele együtt mereng a vanitatum vanitaton éppúgy, mint azon az igényen, amely szerint az élet szent okokból élni akar. S mily forrongó maga a kép is. Szaggatott, színűket váltó felületek, Demjén Attila kolorisztikus képességének egyik legsikeribb bizonyítéka.

Szentiványi Lajos arcmasa műteremben, munka után ábrázolja a mestert, kissé megfáradva, (talán kissé bele is csomorúlván a világba, amely olyan nem kedve szerint alakult a fiatalkori anarchikus álmokhoz képest). A festő lopta le ezt a mély filozófiai szemlélődést az arcról a vászonra, mintegy újra bizonyítva, hogy a vonzón szép asszonyok, tüde lányok és babinók festője mily drámaisan tud kifejezni mélyben lejátszódo érzéseket is. A háttér komor színei előtt a fíradt tekintet elrövedezése, a köpeny sárgult színe, az asztal elárult poharai nem egy alkotó élet küzdelmeiről beszélnek-e, amit a kép részletező festésége, a felületek gondos, gazdag és változatos megmunkálása, a motívumok kollégiális együttese, az asztal színeinek békéltető melegsége is segít kifejezni, annyira igaz maga a portrét. Íme a pálya delelője — mintha ezt érzékeltetné, hogyan mereng nemzedéke egyik legnagyobb festőtehetsége a végső kérdéseken.

Térdén átvetetett lábál, kezzeit összekulcsolva, szembenézve sikkít tova fölöttünk *Aprily Lajos* tekintete. A kép a legutolsó férfi líra 77 éves költőjét örököti meg, aki nemrég azt írta:

„szjlas szikár kézzel csuklón fogott a vénység
s barlangba vitt. Riadtan néztem ott
a roham jeltre vakt szörnyeket”

Riadalom helyett itt már inkább egy belenyugó arc néz a távolba. A szürkék-feketék árnyalataira épült a színben kissé nagyon is puritán portré, amelybe csak az arc és a kéz színbeli rokonsága, valamint a gallér és a nyakendők kétsége villant némi élénkséget. Arcán ez már alig lüktet, ami érthető is, hisz olyan modell ül a festő előtt, aki már rég megírta sírfeliratát s aki „nyugton tekintí mély sírja éjlelét”. De azért szemci még messze látunk, ha nem egyetlen célra törően szemlélik is a világot, hanem inkább a mindenséget általában. Inkább révedezőek ezek a szemek, mint sem vizslatók. De a „voraliberi kis korozsmenz” ellenére is még mindig derült szemek, mint a heglyalókák, akikről oly szépen írt, kéksége az erdélyi

havasok tisztaságát, a rájuk boruló kék eget idézik, a felhők jégtáblái között eltrúdnó Rasmussen hajóját, a völgyekben csobogó, átlatzó vízi patakok illanó pisztrángjait, az irisórai szarvast, az eszének embereit, és Nagyenyed csendjét, az a bizonyos „enyedi csendet” a báli éjszaka után, amelyben „domine Jó József” professzort hiába kereste. Ől a „fegyvertelen vadász”, átnéz fölöttünk ezen a portrén, az örökkévalóság Hója bércét látja, Sabal-majort, a pálmakövtületeket.

Csak pár újabb keletű portréről sóltam problémák és eredmények érzékeltetéséül. *Összegezve* annyit, hogy a portréfestészetünk részben a műbarátok anyagi helyzetének függvénye, de ami kevés e nemben születik, művészi értékben, java természetével méltán zárkózik föl egyéb képzőművészeti alkotásaink élvonalá. Nem állítottuk eddig sem, hogy a hazai portréfestészetnek nincsenek művelői, hisz a tárlatokon találkozhatunk portrékkal, elég Arató István, Mácsai István, Ridovics László, Sváb Lajos kiállított portréira gondolni, nem is beszélve a nemrég oly korán elhunyt Nagy Gyuláról, akinek emlékkiállításba valóban megrendítően igazolta kivételes portréfestő tehetségét. De az arcképfestő mégiscsak olyan kedvező helyzetben, mint a szobrász, aki mégiscsak többször — ha nem is először — hozzájuthat portré-megbízáshoz. Demjén Attila külföldi sikerei után itthoni portréival is igazolta kivételes képességét. Professzora, Berényi Róbert jóslatát valóban beváltotta. *Összegezve* vagy részletező, egész, fél, vagy kétharmados arányban éppúgy ura a modellnek, mint csak fej vagy mellképpen. Szembenézve, profilban, jobban balnézetben egyformán kedves feladat a számára. Akár szegényesebb, akár gazdagabb legyen is a milió, otthonosan forog benne s mindig a lényegert emeli ki. A járulékok adta kellektár sem zavarja: poharak, üvegek, farsangi maskara, arlekin-botocska, esernyő, zongora, asztalok, székek, vázák, virág a kézben, kutyá az ölben, ékszer a nyakon, az ujjakon, szalag a hajban, mindmegannyi csapda a biztonságát veszített művészek, de nem Demjénnek, aki így él velük, mintha észre sem venné őket, s mégis minden a „helyére” kerül. Annyi hangsúlyt kap, amennyit a kompozíció és a portré művészi, tehát két igényei megkövetelnek. Semmivel sem többet, de nem is kevesebbet. Tud egészen realizisztikus lenni, és elnagyolt is, amikor néhány vonással fejezi ki azt, amit jellemzőül kiemelébre érdemesített. Festékezése néhol vastag, máshol a vászon átlatzóságát is igénybe veszi. Számára mindez csak azért nem mindegy, mert valamennyi eszközt tudatosan áll a kifejezés szolgálatába, szervesen járul hozzá a kép épüléséhez. A cél mindig az, hogy ne csak portré, hanem kép is születessen. Bármilyen nagyvonalú, majdnem azt mondtam, elegáns legyen is Demjén Attila portréja, szó sincs könnyedségről, vagy éppen a tartalom hiányáról. Kemény küzdelem eredménye minden esetvonása. Portrét immár elválaszthatatlan tartozéka képzőművészetünknek.

Szty Reisz